

Α. Β. ΜΟΥΜΤΖΑΚΗΣ
Η ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ ΣΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ
ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1991

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Είναι γνωστό στους μελετητές του Μακρυγιάννη ότι το έργο του πιο πολύ θαυμάστηκε παρά μελετήθηκε συστηματικά με παράθεση συγκεκριμένων και αναλυτικών στοιχείων που να τεκμηριώνουν τον οποιονδήποτε θαυμασμό.

Αυτό στάθηκε ένα βασικό ερέθισμα πριν από πολύ καιρό για την αρχή της δουλειάς μου στα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη. Ωστόσο η αγάπη για το έργο αυτό, άλλος ένας και βασικότερος λόγος της επιλογής μου, δεν ήταν πάντοτε ικανή να εξασφαλίζει τον απαιτούμενο χρόνο από την άλλη δουλειά μου στη δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, με αποτέλεσμα η οριστική διαμόρφωση της εργασίας αυτής να αργήσει πολύ.

Τελικά η παρούσα εργασία, που εξετάζει ένα βασικό γνώρισμα του λόγου του Μακρυγιάννη στα Απομνημονεύματα: την επανάληψη γλωσσικών δομών, οφείλει πολλά, για την όποια συμπληρωμένη μορφή της, στη φιλική συνεργασία του καθηγητή Χρίστου Τσολάκη. Ο ίδιος παρακολούθησε την εργασία μου σε όλα της τα στάδια, έκανε τις εύστοχες παρατηρήσεις του και με πολλή προθυμία συζήτησε μαζί μου τα διάφορα προβλήματα που κάθε φορά παρουσιάζονταν. Για την πολύτιμη συμπαράσταση του θέλω να του εκφράσω και από εδώ τις πιο θερμές μου ευχαριστίες.

σελ.9

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αξία των Απομνημονευμάτων του στρατηγού Μακρυγιάννη έχει τονιστεί πολλές φορές ως τώρα από τους μελετητές, ή και μόνο τους θαυμαστές του¹, και από πολλές πλευρές². Μια από τις πλευρές αυτές, και όχι με τη μικρότερη σημασία, είναι και η γλωσσική, της οποίας το ενδιαφέρον ενισχύθηκε τον τελευταίο καιρό με την έκδοση του πολυτίμου έργου ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ³ και την ανακοίνωση της έκδοσης και του άλλου μεγαλύτερου και τελειότερου «Τα ελληνικά του Μακρυγιάννη με τον υπολογιστή». Του τελευταίου εκτυπώθηκαν μόνο δεκαπέντε σειρές των τεσσάρων τόμων⁴.

Η μελέτη της γλώσσας και του ύφους του Μακρυγιάννη, που μπορεί βέβαια να γίνει με πολλούς τρόπους και σε πολλούς τομείς, έχει να αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα που δεν Οφείλονται μόνο στην οριστική, ίσως, απώλεια του χειρογράφου των Απομνημονευμάτων – βασικό ωστόσο μειονέκτημα ενός έργου νεοελληνικού που το γνωρίζουμε διαμέσου του μεταγραφέα του. Τα περισσότερα προβλήματα για μια πολυεπίπεδη γλωσσική μελέτη του κειμένου οφείλονται κατ' εξοχήν στον τρόπο της γραφής του. Ο αγράμματος, και όχι ακαλλιέργητος⁵, αγωνιστής με τον τρόπο που γράφει, με την «υποκειμενική» γραφή του⁶, δεν εξασφαλίζει στο μελετητή παντού ασφαλή ανάγνωση, αφού π.χ. δε χωρίζει τις λέξεις, δε σημειώνει τόνους και σημεία στίξης, γράφει

διαφορετικούς φθόγγους με τα ίδια γράμματα (ο και ου, π και μπ κ.ά.), έχει μια γενική ακουστική σύγχυση κτλ.⁷

Γι' αυτό πολλές φορές ο προβληματισμός και η μελέτη για θέματα φθόγγων ή γραμματικών τύπων στα Απομνημονεύματα δεν αφορούν ακριβώς ό,τι έγραψε – ή ό,τι θέλησε να γράψει – ο Μακρυγιάννης, αλλά ό,τι μετέγραφε ο πρώτος και τελευταίος αυθεντικός εκδότης του, ο οποίος ωστόσο διέθεσε την πλούσια πείρα, τη γνώση και τη διαίσθησή του για το επίπονο έργο της μεταγραφής του κειμένου του συμπατριώτη του αγωνιστή, που κράτησε δεκαεφτά μήνες⁸.

Ωστόσο, όπως είναι σαφές, αυτές οι δυσκολίες είναι άνισες για τη μελέτη των διάφορων στοιχείων της γλώσσας και του ύφους του κειμένου, γιατί ενώ το φθογγολογικό και το μορφολογικό μέρος πραγματικά δεν εξασφαλίζουν πάντοτε το μελετητή στις αναγνωστικές του προσπάθειες, δε συμβαίνει εντελώς το ίδιο με το υφολογικό και το συντακτικό μέρος γενικότερα. Για να αναφέρουμε μερικά «σχήματα λόγου» και άλλους λεκτικούς τρόπους⁹, δεν υπάρχει η ίδια αβεβαιότητα εξαιτίας της γραφής του Μακρυγιάννη π.χ. σε θέματα θέσης των λέξεων, πληρότητας λόγου (ελλείψεις, βραχυλογίες, πλεονασμοί), σημασίας των λέξεων και διάφορων συντακτικών ιδιορρυθμιών, όταν δεν προέχουν θέματα γραμματικής μορφής. Αλλά και στις περιπτώσεις αυτές, περιπτώσεις μιας γενικότερης υφολογικής μελέτης του έργου του ιδιότυπου αυτού συγγραφέα, τα προβλήματα είναι πολλά και δυσεπίλυτα. Δύσκολα το κείμενο του Μακρυγιάννη μπορεί να υποταχτεί σε ένα υφολογικό ή συντακτικό σύστημα ενιαίο, χωρίς παρεκκλίσεις και ποικιλία στην εφαρμογή, κάτι διαφορετικό από τους τρόπους γραφής που αυτοί μπορεί να αποτελέσουν ένα «σύστημα γραφής», «οσοδήποτε εμπειρικό ή μερικώς ασυνεπές»¹⁰. Ένα σύστημα έκφρασης σκέψεων αφορά μια βαθύτερη εσωτερική κατάσταση, που, τουλάχιστο στον Μακρυγιάννη, δεν υποτάσσεται σε τύπους, ενώ ένα σύστημα γραφής αφορά μια τεχνική πρακτική ενέργεια εξωτερική¹¹.

Ωστόσο όσο και αν δεν είναι εύκολο να καθορίσει κανείς ένα σύστημα, είναι όμως δυνατό να συγκεντρώσει και να κατατάξει τρόπους έκφρασης, που μπορούν να κάνουν συγκεκριμένη και να τεκμηριώσουν την τονιζόμενη πάντοτε ιδιοτυπία¹² του ύφους του Μακρυγιάννη.

Ανάμεσα στα στοιχεία που συνιστούν αυτή την ιδιοτυπία είναι και το γνώρισμα της «προφορικότητας του λόγου του Μακρυγιάννη»¹³.

Ο λόγος του Μακρυγιάννη πραγματικά από την αρχή ως το τέλος παρουσιάζει τα γνωρίσματα του προφορικού λαϊκού νεοελληνικού λόγου¹⁴. Αυτό επισημάνθηκε πολλές φορές και από πολλούς μελετητές, από τον Βλαχογιάννη ως τους σύγχρονους¹⁵.

Με την εργασία αυτή επιχειρείται μια επιμέρους μόνο συμβολή στην τεκμηρίωση αυτής της άποψης, αφού αναφέρεται σε ένα μόνο γνώρισμα του προφορικού λόγου, την επανάληψη λέξεων και φράσεων. Για τις μορφές της επανάληψης, τους τρόπους και τα άλλα στοιχεία της που μπορέσαμε να επισημάνουμε και που θυμίζουν τον καθημερινό προφορικό λόγο, δίνουμε παραδείγματα που έχουν επιλεγεί ως τα χαρακτηριστικότερα από πολλά άλλα. Συνεπώς και τα παραδείγματα και οι κατηγορίες που αναφέρονται δεν είναι απαλλαγμένες από την υποκειμενική επιλογή και από τον κίνδυνο παραλείψεων, είτε αυτό αφορά και άλλα γνωρίσματα της επανάληψης είτε και άλλους τρόπους μελέτης της. Το υλικό όμως που παρατίθεται τεκμηριώνει τους τρόπους που προτείνονται, και είναι άλλοτε πλουσιότερο και άλλοτε φτωχότερο, γιατί και τα γνωρίσματα δεν έχουν όλα την ίδια ευρύτητα εφαρμογής στο κείμενο.

Η σημασία που θα είχε αυτή η εργασία – και άλλες με θέμα την αναζήτηση των γνωρισμάτων του προφορικού νεοελληνικού λόγου στο έργο του Μακρυγιάννη¹⁶ από γλωσσική και παιδαγωγική πλευρά, είτε ως προς τους στόχους είτε ως προς τα αποτελέσματα, μπορεί να εντοπιστεί στα εξής:

1. Κατατάσσονται συγκεντρωμένα και όπου είναι δυνατό ερμηνεύονται μερικά από τα στοιχεία που αποτελούν αυτά που λέμε γνωρίσματα του προφορικού λόγου. Και αυτό που έχει ψυχολογική και παιδαγωγική σημασία είναι ότι τα γνωρίσματα αυτά τα μελετούμε σε ένα κείμενο που γράφτηκε με αυτά τα γνωρίσματα κατά φυσικό τρόπο και όχι από (λογο)τεχνική προσποίηση. Η αγωγή για την καλλιέργεια της γλώσσας θα είχε να παρατηρήσει πολλά, σ' αυτή την περίπτωση.

2. Μπορεί να παρακολουθήσει κανείς σε ένα εύρος περιπτώσεων το αποτέλεσμα ενός ανθρώπου που θέλει με πολλή λαχτάρα και επιμονή από βαθιά εσωτερική ανάγκη να εκφραστεί¹⁷. Για τον Μακρυγιάννη το γράψιμο αυτού του έργου είχε τη δύναμη μιας φυσικής πράξης, που την επιχειρούσε τόσο συστηματικά για πρώτη φορά. Εδώ δεν επρόκειτο να γράψει επιστολές, πιστοποιητικά ή αποδείξεις, αλλά ένα μεγάλο έργο που όταν στο τέλος το διαβάζει «όλο», όπως γράφει, εκφράζει τις αμφιβολίες και την ανησυχία του για το τόλμημα που επιχειρήσε¹⁸ – και βέβαια στον Μακρυγιάννη δεν πρόκειται για σχήμα λόγου από συμβατική μετριοφροσύνη. Η «τόλμη» του θυμίζει την προσπάθεια των παιδιών – έστω με άλλες προϋποθέσεις εμπειριών και σκοπών – να εκφράσουν ό,τι κρύβουν στο νου και στην ψυχή τους ελεύθερα από όλους τους περιορισμούς, των γλωσσικών – γραμματικών και των άλλων συμβάσεων, και που δεν είναι λίγες για ένα παιδί όταν επιχειρεί για πρώτη φορά να γράψει ένα ολοκληρωμένο κείμενο. Η προσπάθεια του Μακρυγιάννη να γράψει τον προφορικό λόγο του, δεν έχει περάσει από τις συμβατικότητες που επιβάλλει ο γραπτός λόγος. Περίπου όπως και η προσπάθεια των μικρών μαθητών, όταν καλούνται να γράψουν όσα ως πριν από λίγο τα ανακοίνωναν μόνο προφορικά.

3. Επειδή ο συγγραφέας μαθαίνει μεγάλος λίγα γράμματα, κατορθώνει έτσι να δώσει ένα έργο όχι μόνο χωρίς ξένη επίδραση, συνειδητή ή όχι, στο περιεχόμενο και στη γλώσσα¹⁹, αλλά και ελεύθερος από περιοριστικές συμβατικότητες ειδικά στη σχέση σκέψης και έκφρασης²⁰. Και επειδή οι εκφραστικοί του τρόποι δεν είναι σκόπιμοι, γί' αυτό η σημασία τους για την ελεύθερη λειτουργία της σκέψης στη σχέση της με τη γλώσσα βαθύτερη: ένα βασικό θέμα που βρίσκεται πάντοτε στην πρώτη γραμμή ενδιαφέροντος για την παιδαγωγική – διδακτική πράξη στο σχολείο.

4. Ο προφορικός λόγος που γράφεται από τον Μακρυγιάννη, με τον πλούτο των μορφών του και των τρόπων διαπλοκής τους θα μπορούσε να ασκήσει μεγαλύτερη επίδραση στο γραπτό νεοελληνικό λόγο από την εποχή της εμφάνισης του έργου, το 1904 και συστηματικότερα το 1907²¹, ως σήμερα. Ήταν αυτό που μάταια περίμενε η γενιά του τριάντα²², η οποία και καθιέρωσε ως μείζονα πεζογράφο τον Μακρυγιάννη²³, αλλά χωρίς ουσιαστική και ευρύτερη επίδραση στο γλωσσικό και στους άλλους χώρους. Ο νεοελληνικός γραπτός λόγος, που γράφεται εδώ και πολλά χρόνια ελεύθερος από τις λόγιες επιδράσεις, όταν δεν τις διαλέγει μόνος του, ασφαλώς δεν κέρδισε όσα θα μπορούσε από τη ζωντανή και φυσικότερη προφορική γλώσσα που είναι γραμμένη σε κείμενα ανάλογα με αυτό του Μακρυγιάννη και που τα διαμόρφωσε, εκτός από την ιδιαίτερη προσωπική συμβολή των ανθρώπων που έγραψαν, και η προφορική παράδοση στη διάρκεια των χρόνων. Η μελέτη της γλώσσας και του ύφους του Μακρυγιάννη θα μπορούσε να πλουτίσει τη νεοελληνική γλώσσα με εκφραστικούς τρόπους που δεν είναι

επείσακτοι αλλά της ζωντανής νεοελληνικής λαλιάς, η οποία περνά μέσα από την παράδοση και τη γλώσσα που αγνοούν οι αποκομμένοι από τις ρίζες τους²⁴. Και το κέρδος τότε θα είναι μικρό.

5. Η μελέτη του προφορικού λόγου στα γραπτό έργο του Μακρυγιάννη σε σχέση με τη γραφή του, θα μπορούσε να διδάξει πολλά τους ειδικούς για τη σωστή σχέση ορθογραφίας και έκφρασης, την ανεξαρτησία της μιας από την άλλη ή τη σχέση για τη σωστή καταγραφή της γλώσσας, τις διαρκείς αναστολές του ανθρώπου που αρχίζει να γράφει με ορθογραφία, και τις συνέπειες, τουλάχιστο στην αρχή, από τη σύγκρουση της φυσικής ορμής για έκφραση με τη λογική διευθέτηση της, σε σχήματα ή σε τύπους.

6. Γενικότερα για τη σημασία της γλωσσικής μελέτης του έργου του Μακρυγιάννη* μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι η μελέτη αυτή γίνεται σε ένα έργο στο οποίο φαίνεται καθαρά ότι ο συγγραφέας του δεν αποβλέπει στους στόχους του με τους τρόπους όσων έχει να πει όσο με το περιεχόμενο τους. Ο λόγος του Μακρυγιάννη δεν είναι λογοτεχνία, δηλαδή ένα είδος συνειδητής τεχνικής, αλλά μια φυσική επικοινωνία, γι' αυτό και συχνά φωνάζει χωρίς να νοιάζεται, επιτηδευμένος, για την απόχρωση της φωνής του.

Η αλήθεια γυμνή, που όπως δηλώνει τέσσερις φορές²⁵ είναι αυτή που μόνο επιδιώκει, σημαίνει τελικά όχι μόνο λόγο χωρίς ψέματα, αλλά και χωρίς τα ψιμύθια²⁶ μιας τέχνης-ψέματα ωστόσο κάποιου άλλου είδους.^{26α}

* Η παρούσα εργασία δεν προχωρεί στην εξέταση και του δεύτερου έργου του Μακρυγιάννη «Οράματα και θάματα», κάτι που μπορεί να γίνει σε μίαν άλλη εργασία, όπου θα παρουσιάζονται οι ομοιότητες και, κατά το μεγαλύτερο μέρος, οι διαφορές, υφολογικές και άλλες, των Απομνημονευμάτων και του δεύτερου έργου, χωρίς αυτό να μειώνει καθόλου την αξία του τελευταίου. Το δεύτερο έργο του ίδιου συγγραφέα όσο και αν δεν διαφέρει «ιδεολογικά» από το πρώτο, είναι τουλάχιστο ένα έργο «υποκειμενικό σε χαρακτήρα και διαφορετικό ειδολογικά ίσως», κατά την παρατήρηση του καθηγητή Γ.Π. Σαββίδη (Κείμενα για τα Ορ. και Θαμ., ΜΙΕΤ. Αθήνα 1984, σ.21). Ωστόσο μια εργασία, και κυρίως γλωσσική, θα ήταν σκόπιμο να γίνει όχι πριν από την αντιμετώπιση ή τη λύση πολλών από τα προβλήματα αποκατάστασης του κείμενου των «Οραμάτων και θαμάτων», κάτι που δυστυχώς είναι πια αδύνατο στο πρώτο και βασικότερο έργο του Μακρυγιάννη, που η απώλεια του (Βλ. Α. Πολίτης Ορ. και θαμ. σ. 15 και Γ.Π. Σαββίδη, Κείμενα ό.π. σ.23) καθιστά, αναγκαστικά, το μεταγραμμένο από τον Βλαχογιάννη κείμενο ως το οριστικό κείμενο του έργου (Βλ. Σημ. 8). Για τους προβληματισμούς των μελετητών που δε θεωρούν τελική την αποκατάσταση του χφ. των Ορ. και θαμ. βλ. Σημ.7. Για γενικές διαφορές των δύο έργων και σχετικές παρατηρήσεις των μελετητών, αξιολογικές κ.ά., για τα δύο έργα βλ. Ορ. και θαμ., Α. Πολίτης σ.14,15 και Άγγ. Παπακώστας σ.31,32, Κείμενα, ό.π. Β.Β. Σφυρόερας σ.15-17, Γ.Π. Σαββίδη, σ.21-26, Ν. Σβορώνος, σ.27-33, Διαβάζω ό.π. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος σ.37 κ.ε., Π. Κιτρομηλίδης, σ.46 κ.ε.. Ν. Θεοτοκάς, σ.54 κ.ε., Γ.Π. Σαββίδη σ.58 κ.ε., Β.Β. Σφυρόερας σ.74 κ.ε., Γ.Α. Σμπιλίρης, σ.78 κ.ε.

σ. 11- 14 (1-4)

Δείτε στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών
<http://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/9079>